

Миңбаева К.

**БАЛДАРДЫН СҮЙҮКТҮҮ АКЫНЫ КАНЫБЕК ЖУНУШЕВДИН ЫРЛАРЫНДАГЫ
ДҮЙНӨ ТААНЫТУУ, АДЕП-ЫЙМАНГА ҮЙРӨТҮҮ ЖАНА КЫЯЛ ЧАБЫТТАРЫН
ӨСТҮРҮҮ ИДЕЯЛАРЫН ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУП-ҮЙРӨНҮҮ**

Миңбаева К.

**РАЗВИТИЕ ИНТЕГРИРОВАННОГО ИЗУЧЕНИЯ ЧЕРЕЗ ПЕСНИ
ЛЮБИМОГО ПОЭТА ДЕТЕЙ КАНЫБЕКА ЖУНУШЕВА О ПОЗНАНИИ МИРА И
ОБУЧЕНИИ ПРАВСТВЕННЫМ ИДЕЯМ**

К. Minbaeva

**THE DEVELOPMENT OF INTEGRATED LEARNING THROUGH
SONGS FAVORITE POET CHILDREN KANYBEK JUNUSHEVA ABOUT
DISCOVERING THE WORLD AND LEARNING MORAL IDEAS**

УДК:371/96:203

Макалада балдар акыны К.Жунушевдин ырларындагы табиятты, турмуштагы түрдүү предметтерди таанытуу, алар аркылуу балдардын кыял чабыттарын өстүрүү жана адеп-ыйманга чакыруу идеяларын башка предметтер менен интеграциялап окуп-үйрөнүү маселелери каралган.

Кыргыз балдарынын сүйүктүү акыны Каныбек Жунушев Нарын областынын Кочкор районунун Кош-Дөбө кыштагында төрөлгөн. 1958-жылы айылындагы «Электр» орто мектебин аяктап, 1963-жылы К. И. Скрябин атындагы Кыргыз Мамлекеттик айыл-чарба институтун бүтүргөн. 1963-жылы Нарын областындагы Тянь -Шань районунун Жданов колхозуна башкы агроном болуп жөнөтүлөт. 1965-жылдан тартып, «Киргизпромзем» институтунда инженер болуп иштеген. 1977-жылы жерди изилдөө институтунда ага илимий кызматкер болуп турат. 1984-жылы «Арашан» аттуу чыгармачылык үйүнүн директору, 1986-жылдан баштап, Нарын областы боюнча консультант болуп эмгектенген.

Чыгармалары басма бетине 1960-жылдан баштап чыга баштаган. «Боекчу» аттуу алгачкы ырлар жыйнагы 1964-жылы жарык көргөн. Кээ бир ырлары орус тилине жана башка чет тилдерге которулган.

Балдар үчүн «Кызылчанын баласы», «Бадыраң кантип үшүгөн», «Байчечекей», «Зымырык», «Чөндөлөй» ж.б. көптөгөн китептерин чыгарган.

Мына ушул балдар акыны К.Жунушевдин өзүнө мүнөздүү чыгармачылык өзгөчө стили бар. Ал стил акындын өз кесибине, аткарган агрономдук ишине ылайык болсо керек, дээрлик көпчүлүк ырларында бала жашаган дүйнө, чөйрө, андагы көрүнүштөр, алардын жашоо-шарты тууралуу балдар үчүн кызыктуу далилдер басымдуулук кылары байкалат.

Дегинкиси, ырларынын мазмунунан караганда, К. Жунушевдин дээрлик чыгармаларынын мазмунун баланын мейкиндик, мезгилдик ой жүгүртүүсүн өстүрүү, тарбиялык- таанытуучулук проблемалар, анын ичинде алардын биологиялык, астрономиялык түшүнүктөрүн калыптандыруу, алардын адам

турмушундагы орду, күндөлүк, турмуш, баланын ден соолугу, жүрүм-туруму, тартип, тазалык, адеп ыйман, улуу – кичүүлөргө жасаган мамиле адеби жөнүндөгү педагогикалык ойлор түзөт.

Биз изилдөөгө алган «Күн чубак» (Ырлар жана жомоктор.-Б.: «Кут аалам 2012») аттуу көлөмдүү жыйнагы биз жогоруда айткан мазмундагы чыгармаларды камтыйт. Адегенде, автордун сүйгөн темасы, табият кубулуштарын камтыган ырларынын таанытуучулук жана билим берүүчүлүк турасындагы сөздөн баштайлы.

«Күн чубак» аттуу бет ачарында күндүн дүйнөдөгү жана адам турмушундагы кызматы, андан энергия алып, жаратылыштын жана адамдын жашашы, өсүмдүктөрдүн өсүшү жана башкалар туралуу мындай дейт:

Жалындаган күн чубак,
Жайылтса кызыл жашылын.
Бүт өсүмдүк жемиш бак.
Сиңирип алат акырын.
Ошол үчүн алма бак,
Күндөй кызыл сары да.
Ошол үчүн жемиштер,
Ден соолукка дары да. (4 бет)

Бул ырдын башталгыч класстын окуучуларынын гана таанып- билүүчүлүк билимин өстүрүүдөгү эмес, жогорку класстын окуучуларынын да билимин өстүрүүгө берер тасири чоң сыяктанат. Анткени, бешинчи класстагы Табият таануу сабагынан алуучу күндүн пайдасындагы билим, алтынчы класстагы Ботаника сабагынан жер жемиштер, алардын өсүшү, жалбырыктардын, чөптөрдүн, жер жемиштердин күндүн жарыгынан түркүн түскө боёлушу жана да 7-8- класстагы Физика сабагынан алуучу күндүн энергиясы темасындагы фотоэффект туралуу окуулар сөзсүз эске түшөт. Демек, бул ыр аталган предметтердин типтүү темаларын мугалимдер бири – бири менен байланыштырып, тактап айтканда, адабият менен айкалыштырып (интеграциялап) түшүндүрүүдө бул ыр чоң практикалык жардам берери шексиз.

Ушул эле ойду улуган «Жашасын күнүм, жашасын» аттуу ырында жана «Күн жаркырайт»,

«Канча күн бар?», «Күн желе» ж.б. ырлары да ушул күндүн кызматын балдарга түшүндүрүүдө айтылар ойду улам-улам тереңдетип олтургансыйт.

Баланын мынтип кичинесинаалам тууралу ой жүгүртүүсү – мыйзамдуу көрүнүш. Анткени ал алиге жаш, аалам сырларын түшүнө элек. Мына ушундай мазмунундагы тематикадагы ырларын талдап олтуруп акын К. Жунушевдин почерки башкача экендигин, стили өзгөчө экендиги, Т. Самудиновго, Б.Асаналиевге, Ж.Абдылдаевге, И.Токтогуловго, Ы.Карыровго караганда чыгармачылыгынын тематикасы дагы да кең экендигин, бай экендигин байкоого болот. Бул сөзүбүздү далилдеш үчүн төмөндөгү ырларын дагы мисалга тарталы. «Мен деле» аттуу ырын толук бою эле келтирели:

Костикалык кораблдей,
Күндү айланып жер эне.
Күндү айланса жер эне
Күнгө кошо жер менен
Айланат окшойм мен деле. (6 бет)

Бул ырда дагы баланын аалам мейкиндиги, жер менен күн, жердин күндү айланышы туурасындагы мектепте алган билимин дагы да улантып, ыр менен бекемдеп оутарт.

Чын эле ырда бала туура ойлонуп жатпайбы. Күндү Жер айланып баратса, жерде жашаган бала дагы аны менен кошо Күндү айланып баратканы ырас да. Ушул ырга мазмундаш «Тамга чыгып» аттуу ыры бар. Анда мындайча, бир жагынан тамаша сыяктуу, экинчи жагынан баланын кыялы сынары жазылган:

Асмандагы жылдызды,
Бирден терип санадым.
Жакыныраак болсо деп,
Тамга чыгып карадым.

Бул ырда дагы кичинекей баланын аалам мейкиндигин, анын кубулуштарынын табышмактуу сырларын үйрөнүүгө кылган далалаты, унтулуусу туралуу баяндап турат.

Кыргыз элинин түшүнүгүндө күндүн суткалык убактысын 12 саат менен түшүнүүдөн алда канча кеңири 22 экиге бөлгөн түшүнүк бар (Мисалы:2-класстын Кыргыз тили окуу китебинен караңыз). Ошонсе дагы, акын К. Жунушев «Айланат» деген ырында күндүн бир суткалык убуктысын 12 мерчемге бөлүп, төмөндөгүчө түшүндүрөт:

Иңир кирген кез, күн батып, көз байланган кез, жылдыз жыбырап түн кирген кез, түн ойгонгон кез, чымчык сайрап калган, таң куланөөк аткан кез, жандыктар бүт ойгонуп, таң сүрүлүп аткан кез, балдар мектепке жөнөөр, эртең мененки убук, жумушкан кайнаган чоң шашке убак, күн төбөгө келген, чак түш мезгили, айлана мемиреген түш оогон кез, күн салкындаган бешим, бададан мал келген күүгүм талаш (5 бет),- деп сутканын мерчемдүү мезгилдерин саат менен эмес, күндөлүк аткарган кеч, алардын ички интервалы менен кошо айтып келет да, логикалык жыйынтык катарында ырды төмөндөгүчө бүтүрөт:

Саатымдын жебеси, Чык – чык этип айланат.

Иңир кирип кайрадан, Күн батып, көз байланат.

К. Жунушевдин дагы бир темасы балдардын санитарлык сабаттуулугуна кам көрүү экендиги бир катар ырларынан байкалат. Бул багыттагы ырлары «Момпосуйдун тилеги», «Жуулбаган алмадан», «Чымын» ж.б. ырлары күбөө. Мисалы, «Момпосуйдун тилеги» деген ырында мени ким көп жесе, тишиң оорутуп озондотуп ыйлатам десе. «Самын» деген ырында:

Тазалык деген бир гана,
Тилегим бар оюда.
Балдарга кир жугузбай,

Көбүрүп турам колунда. (12 бет),- деп анан да тиш, щетка, паста деген достору бар экенин, алар дагы балдардын тиштерин тазалап, ден соолук тартуулай тургандыгын ырга кошот. Ал эми «Чымын» деген ырында тазалык ага душман экендигин, ар дайым кир жерде жүрүп, таштандыга конуп, андан бары ачык турган тамакка конорун, таза жерден качаарын айтып, балдарды таза болууга чакырат.

Бул ырларды дагы мугалим окуу тарбия иштеринде ыктуу колдонсо, биология сабагы менен, адабият сабагын интеграциялап өтсө балдарга санитариялык, билим – таалим иштери, максаттуу жана да натыйжалуу болоору шексиз.

Акын К. Жунушевдин чыгармаларында балдарды эмгекчил болууга, адептүү болууга, эненин эмгегин сылоого, анан да билим алууга үндөгөн ырлары да балдар үчүн кыйла таасирдүү жазылаган. Анын «Жумуртка жегенде» деген ыры баланы эмгекчил болууга, жалкоолуктун айынан уят болоорун эскерткен төмөндөгүчө ойлоп айтылат. Ырда кичинекей баланы эжеси тоокко жем чачып кой -деп жумшаса, «Мен эмне жем чачкыч белем» деп жалкоолонуп, ойноп кетет. Бирок оюндан келгенде, эжеси жумуртка бышырып бергенде, бала уялып мындай дейт:

Уят болдум кийин мен,
Ошол чаар тооктун

Жумурткасын жээгенде. (16- бет)

К. Жунушевдин ырларында дагы бир өзгөчөлүк жаратылыш көрүнүшү менен табиятты таанытуу, ошонсе да аны өзүндөй сүрөттөп олтурбай, балдардын түшүнүгүнө ылайыктап, жумшак юмор, тамаша менен берүү мүнөздүү. Буга «Бир орундуусамолёт», «Стадиону жок», «Үлүл», «Чычкан», «Короз» ж.б. ырлары күбөө. «Бир орундуу самолёт» деген ырында тампыс коңузу самолёттой дыңылдап асманга учуп чыгат. Аны көрүшкөн курт-кумурскалар таң калып, суктанып, бизди дагы ала кет, канатыңа кондура кет- деп кыйкырышса, анда коңуз мындай дейт:

Бош орун жок эч кандай, А бул- учуп жүргөндөй,Бир орунду самолёт, Өзүм эле баткандай. (8- бет).

«Короз» деген ырда айыл көрүнүшүн, айылдагы короого жарашкан кызыл гүлдөй таажысы бар, корозду сүрөттөө менен:

Койколондоп жүргөнү,

Короозго жарашат.

Ошол короз кыйыкыrsa,

Ошондон кийин таң атат (26-бет) - деп жазса, «Шашпай эле» деген ырында мышык бир күнү той берет. Мышык той берсе чакыргандын баары келет, бирок чычкан деген досум бар эле, ал эмне үчүн келбей калды?-деп таарынат.

Ал эми, «Жерге түшүп калыптыр» деген ырын толук эле келтирели. Анда- мындай дейт:

Күчүк эмен жалбырагын,

Казга тиштеп барыптыр:

Мобул сенин таманың го,

Жерге түшүп калыптыр (28- бет)

Бирдагы эмен жалбырагынын жерде жатканын көрүп күчүктүн таң калганы ырас. Анткени, эмен жалбырагынын түзүлүшү каздын таманына окшош. Аны күчүк канна эмес балдар дагы окшоштуруп түшүнүшү мүмкүн. Бул жерде акын күчүктүн образы менен жумшак юмор түрүндө табияттын окшош-

тугун айтып жатат.

Демек, К.Жунушевдин мындай педагогикалдык көптөгөн идеяларды ырдын тили менен элестүү кылып айтып беткирүүгө кылгын аракеттери арбын. Аларды мектепте башка предметтер менен интеграциялап үйрөнүү көп натыйжаларды берери шексиз.

Адабияттар:

1. К.Жунушев, Күн чубак, Б., 2013.
2. С.Рысбаев, Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалар, портреттер, Б., 1999.
3. М.Түлөгабылов, Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы, Ф.1998.
4. А.Муратов, К.Исаков, Кыргыз балдар адабияты, Б., 2013.
5. М.Тешебаев, Кыргыз адабиятын интеграциялап окутуунун методикасы, канд.дисс. автореф. Б., 2010.

Рецензент: п.и.д., профессор Муратов А.